

TÜRKİYE'NİN DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİNDE YAŞADIĞI BASIN ÖZGÜRLÜĞÜ SORUNU

Arş. Gör. Ahmet ÖZTÜRK
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
İletişim Fakültesi

Giriş

İnsan haklarının evrensel bir ideoloji haline geldiği günümüzde, kabul edilen bir gerçek de, kitle iletişim araçları alanındaki ileri teknolojinin bir ürünü olarak "bilgi çağı"nın da yaşanmakta olduğudur. İnsanın en doğal hakkı olarak kabul edilen "bilgi edinme" (bilgilenme), diğer tüm özgürlüklerin anahtarı konumuna gelmiştir. Bunun bir parçası da şüphesiz "basın özgürlüğü"dür ve diğer tüm özgürlüklerin esası olarak kabul edilmektedir. Toplum ve bireyi ilgilendiren olaylardan kişileri haberdar etmek, bunun önünde engeller varsa bunları ortadan kaldırmak, çağdaş demokratik hukuk devletinin başlıca görevleri arasında sayılmaktadır.

Çağdaş demokratik rejimlerde, yasama, yürütme ve yargıdan sonra dördüncü kuvvet haline gelen basın, her dönemde vatandaşla devlet arasındaki ilişkileri düzenleyerek bir kamu görevi yapmakta, demokrasi ve diğer özgürlüklerin korunmasında, bunları sağlamakla yükümlü olan devlet organlarının en büyük destekçisi olmaktadır.

Böylesine önemli bir işleve sahip olan basının bu görevini eksiksiz yerine getirebilmesi ise ancak düşünce, vicdan hürriyetinin var olduğu, düşünce ve kanaatlerin hiç bir engelle karşılaşmadan açıklanıp serbestçe yayınlanabildiği, gerçek anlamda demokrat ve demokratik bir ortamda mümkün olur. Devletin özgürlükler üzerinde belirleyici olduğu bir ortamda, basın özgürlüğü de bundan etkilenecektir. Devlet-basın ilişkilerinin hangi düzeyde

olduğu sorusuna verilecek yanıt aslında o ülkede demokrasinin ne ölçüde işlediğini gösterecektir.

Bu açıdan değerlendirilecek olursa, çok partili hayata geçiş döneminde Türkiye'de basın-iktidar ilişkilerinin seyri, demokrasinin doğum sancılarını ön plana çıkartmakta, basın ve devlet açısından, çağdaş demokrasi kültürünün ve basının özgürlüğü anlayışının bulunmadığı, bunda ise 27 yıllık tek parti döneminin bir türlü kurtulunamayan alışkanlıklarının önemli rol oynadığı görülecektir.

1. DEMOKRATİK REJİM VE BASIN-İKTİDAR İLİŞKİLERİ

Siyasî rejim olarak özgürlükçü-çoğulcu demokrasiyi benimseyen ülkelerde basın, kamuoyu adına siyasî iktidarın kullanılmasını denetleme ve eleştirme gibi önemli bir fonksiyona sahiptir. Demokrasilerde basını dördüncü kuvvet yapan bu önemli kamusal görev, siyasal iktidarı kullananlarla basını sık sık karşı karşıya getirmektedir. Basın, demokrasinin bir gereği olarak siyasî iktidarın icraatını araştırıp, inceleyip, eleştirerek kamuoyunu bilgilendirme ve aydınlatmayı amaç edinmiştir.

Basınla siyasal iktidarlar arasında basın tarihi boyunca süre gelen bu tartışma, basının bir sanayi haline gelip kitleleşmesiyle daha farklı bir boyuta ulaşmıştır. Demokrasinin evrensel boyutlarının genişlemesi, buna paralel olarak yoğun teknolojik gelişmeler basını siyasî iktidarlar karşısında daha da güçlendirmiş, basını onların kaderini belirleyici bir güce erdirmişdir. Basın, sözünü ettiğimiz temel görevini, ancak gerçek demokratik rejimin kuruluşu, basın özgürlüğünün sağlanmasıyla gerçekleştirme şansına sahip olmuştur. Doğaldır ki, demokrasi dışı totaliter rejimlerde basın özgürlüğünün bulunması ve güdümlü bir basın olması nedeniyle, basın-iktidar çekişmesi de söz konusu değildir. Ancak bunun örnekleri günümüzde gittikçe azalmaktadır.

Çağdaş demokrasilerde basın hür teşebbüs sahiplerinin elindedir. Bu ülkelerde devlet basın ile ilişkilerinde tarafsız ve pasif kalmayıp, basın için her türlü kolaylaştırıcı önlemleri almak suretiyle önemli rol oynar. Demokrasilerde basın hürriyeti sosyal bir hak ve kolektif bir özgürlük olarak değerlendirilmekte, basın, iktidardan kağıt, makina, mürekkep gibi teknik araç yardımı isteyebilmekte (1), basın-iktidar ilişkilerinin iyi olmadığı durumlarda ise bu araçlar, basına karşı birer baskı aracı olarak kullanılabilir. Basının devletten aldığı teknik yardımlar, siyasî iktidarın bir lütfu olmadığı, bu konudaki yükümlülüğünü yerine getirdiği için basın özgürlüğüne gölge

düşürmesi söz konusu değildir. Bu durum hukuk devleti olmanın bir gereği olarak kabul edilmektedir.

Çok seslilik rejimi olan demokrasilerde, halkın serbest iradesiyle iktidara gelen siyasal otorite, kendi görüş ve programına karşı olan görüşlere de saygı göstermek, yaşama hakkı tanımak ve bunu temin etmek durumundadır. Özgür bir ortamda belirtilecek olumlu veya olumsuz fikirler basın özgürlüğünün kısıtlanması için bir neden teşkil etmemelidir. Doğruya ulaşmak, karşıt fikirlerin basında demokratik ölçüler içinde tartışılmasıyla olasıdır. Siyasî otoritenin, haber, düşünce ve kanaatlerin serbestçe yayınlanmasını engelleyici veya zorlaştırıcı nitelikte siyasî, iktisadî, malî ve teknik şartlar getirmesi, her şeyden önce rejimin tehdit altında olduğunu gösterir.

Siyasal iktidarların, basını etkisiz hale getirmek amacıyla: "belirli yayınların sürmesini engellemek", "basında sorumluluğu yaygınlaştırmak", "basına ağır para cezaları getirmek", "Basın sanayiine yatırım yapanlara malî güçlükler çıkartmak" ve "basının öz denetimini yaygınlaştırmak" gibi yöntemleri somut tedbirler olarak kullandığı görülür. Ancak en önemlisi ve tehlikeli olanı ise; belirgin ve sarih olmayan, bozuk bir ifade ile yazılmış mevzuatın sağladığı olanaklarla, iktidarın dilediği her ortamda gazeteleri, amacına uygun bir yorumla mehkeme kararı olmaksızın kapatabilme yetkisine sahip olmasıdır (2).

Bu arada basın-iktidar ilişkileri açısından farklı bir yaklaşımı belirtmekte yarar vardır. Anglo-sakson ülkelerinde ve ABD'de basın mensupları tarafından devlet ve hükümetle, kitle haberleşme araçları arasındaki ilişkilerin gerginliği oranında demokrasinin sağlıklı olduğu, aksine, ilişkilerin ılımlı olması halinde ise demokrasinin geleceğinden endişe duymak gerektiği görüşü çoğunlukla savunulmaktadır (3).

Basın ile iktidar çekişmesi, uzun ve köklü demokratik geçmiş ve demokrasi kültürüne sahip ülkelerde bile halen geçerliyken, bu durum özellikle gelişmekte olan ülkelerde daha açık bir şekilde görülmektedir.

2. ÇOK PARTİLİ DEMOKRATİK HAYATA GEÇİŞTE BASIN-İKTİDAR İLİŞKİLERİ

Bir buçuk asrı aşan tarihi boyunca hiçbir zaman istikrarlı ve tam özgür bir rejime sahip olamayan Türk basını sürekli ve aşamalı bir sansür tehdidi altında yaşamış; çok partili parlamenter sisteme geçiş bir umut ve beklenti

meydana getirmiş, ancak arzulanan hür ortam yine oluşturulamamıştır. Bundan sadece siyasî iktidarı sorumlu tutmak gerçekçi bir yaklaşım olmaz.

Değişim sürecini yaşayan Türkiye'de bir kısım basın mensupları, siyasî otoriteyi basına karşı antidemokratik yaklaşımı nedeniyle suçlarken, aynı gazeteciler karşıt düşünceye sahip olanlar için ahlak dışı ve antidemokratik yöntemleri kullanmakta sakınca görmemişlerdir (4).

Basının ve özellikle özgür basının gücünü Türkiye'de olmasa bile Batı dünyasındaki örnekleriyle gören siyasî güçler, basına daima temkinli yaklaşmayı tercih etmişlerdir.

Basının desteğine ihtiyaç duyulan dönemlerde, basın-iktidar ilişkileri genellikle ılımlı bir düzeyde seyretmiş, ancak siyasî güç elde edildikten sonra basının eleştirme yolu ile kamuoyunu aydınlatma ve bilgilendirme görevine tahammül edilemez olmuş, bunu engelleyebilmenin değişik yolları aranmaya başlamıştır.

Demokrasilerin bu iki vazgeçilmez kuvveti arasındaki kısır mücadele, Türkiye'nin demokratikleşme çabalarının bir parçası olarak açıkça görülmüş ve yaşanmıştır.

2.1. TEK PARTİLİ DÖNEMDE (1923-1946) İKTİDARIN BASINA YAKLAŞIMI

Millî mücadelenin kazanılmasından sonra Türkiye Cumhuriyeti kurulmuş, ancak, Cumhuriyetin kurulmasıyla hemen hürriyetçi demokrasiye geçilememiştir. Cumhuriyetin ilan edildiği 1923'ten çok partili sistemin fiilen işlemeye başladığı 1946 yılına kadar, ülke tek parti yönetimiyle idare edilmiş, özgürlükçü plüralist demokrasiyle pek bağdaşmayan bu yönetim biçimi özgür bir basına olanak tanımamıştır. Atatürk, 1 Aralık 1921'de yaptığı bir konuşma da kurulan hükümetin demokratik bir hükümet olmadığını, bilsel açıdan hiçbir kategoriye girmediğini bizzat açıklamıştır (5).

Millî Mücadele kazanılmış, bağımsız Türkiye Cumhuriyeti kurulmuş, ancak bu, Batı dünyası ile Türkiye arasında her alanda açılan mesafenin kapanması için yeterli olmamış, altıyüz yıllık imparatorluğun kalıntıları üzerinde yeni bir sosyal yapı oluşturabilmek için yapılacak devrimler, gerek siyasî alanda, gerekse basında muhalefetsiz bir dönemi gerekli kılmıştır. Jakoben eğilim ve baskıların siyasal sisteme hakim olduğu bu dönemde siyasal

otorite, gerçekleştirilecek devrimleri kutsallaştırmış, demokratik alandaki cılız gelişmeleri sürekli denetim altında tutmuştur. Gerçek anlamda demokrasi ve sivil topluma bu sürecin sonunda ulaşılması amaçlanmıştır (6).

Bu dönemin kendine özgü koşullarından siyasal partiler, sendikalar, demekler ve diğer baskı grupları gibi basın da, salt kendisine karşı olmamakla beraber muhalefeti yasaklayıcı düzenlemelerden olumsuz yönde etkilenmiştir.

Tek parti döneminin başında basının tâbi olduğu yasal ve anayasal düzenlemeler basın özgürlüğü adına olumlu kabul edilebilir. Birinci TBMM'nin hazırladığı 20 Nisan 1924 Tarihli "Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu"nun 77. maddesi "Matbuat Kanun Dairesinde Serbesttir ve Neşir Edilmeden Evvel Teftiş ve Muayeneye tâbi değildir" hükmünü getirerek basının sansür edilemeyeceğini anayasal güvence altına almıştır. Bu hüküm, 1876 tarihli Kanun-u Esâsiyenin 12. maddesinde düzenlenen "Matbuat Kanun Dairesinde Serbesttir" hükmüne sansür yasağını ekleyerek daha olumlu geliştirmiştir (7).

Cumhuriyet tarihinde siyasal alanda ve basında kısıtlamalar getiren ilk önemli kanun olan Takrir-i Sükûn Kanunu'nun çıkarılmasına sebep olan olay, Palu'lu Sait adlı bir Kürt Şeyhinin başlattığı Şeyh Sait isyanıdır. Bundan önce Nasturî İsyamı olmuş, İnönü Hükümeti bunu bastırmıştır. 13 Şubat 1925'te başlayan Şeyh Sait isyanını Fethi Bey hükümeti başlangıçta önemsememiş, ancak kısa bir süre sonra olayın vahâmeti anlaşılmış, Atatürk Fethi Bey hükümetini görevden alarak İsmet İnönü'yü tekrar Başbakanlığa getirmiş, birlikte isyanı bastırmak için yaptıkları planda, basını ve muhalefeti susturmak konusunda görüş birliğine varmışlardır. Başbakan İsmet İnönü, basın ve muhalefeti "Din elden gidiyor" diyerek halkı ayaklandırmakla suçlamıştır (8). 4 Mart 1925'te Takrir-i Sükûn Kanunu çıkarılmıştır.

Şeyh Sait isyanının bastırılmasından sonra da bu kez devrimlerin devamı ile basın ve muhalefetin susturulması arasında tercih yapmak gerekmiş, devrimlerin tamamlanması ve başarıya ulaştırılması görüşü ağırlık kazanmış ve bu, muhalefetin varlığına ve basın özgürlüğüne tercih edilmiştir. Takrir-i Sükûn Kanunuyla, hürriyetlerin kaldırılıp, devrimlerin gerçekleştirilmesi sağlanmış, Cumhuriyet tehlikeyle karşılaşıncaya, çok partili hayat askıya alınmıştır (9).

Takrir-i Sükûn Kanunu'nun basın özgürlüğü açısından önem arzeden 1. maddesi şöyle düzenlenmiştir: "*İrticaa, isyana ve memleketin nizam-ı*

iċtimaîsini ve huzur ve sükûnu ve emniyet ve tahrikât ve teşrikat ve teşebbûsat ve neşriyatı hükümet, Reis-i Cumhuriun tasdiki ile re'sen ve idareten men'e mezundur." Bu hüküm basın özgürlüğünü tamamen ortadan kaldıracak niteliktedir (10). Bu kanun, hükümete yargı organı kararı olmaksızın siyasî partileri ve gazeteleri kapatabilme yetkisi veriyordu (11).

Cumhuriyet döneminin ilk matbuat kanunu, 27 Temmuz 1931'de yürürlüğe girmiştir. Matbuat Kanunu, ilk şekli ile yayınlandığında gazete çıkarma konusunda, kanununun istediği bilgileri içeren beyannâmenin mahallin en büyük mülkî amirine verilmesini yeterli görürken, 1938'de yapılan değişiklikle siyasî nitelikli gazete ve dergi çıkarma, "Para depo etme koşulu"na bağlanmış "Beyannâme Sistemi" yerine "Ruhsatnâme alma Sistemi" getirilerek, yeni yayınların çıkması engellenerek basına çoğulculuk imkânı tanınmamıştır.

1931 Tarihli Matbuat Kanunu'nun 50. maddesi, içerdği ağır hükümlerle bu dönemde basın özgürlüğünün bulunmadığını tescil eder niteliktedir. "memleketin umumî siyasetine dokunacak neşriyat" gibi muğlak bir ifade taşıyan bu hükme göre, Bakanlar Kurulu gazete ve dergileri, kanunun 18. maddesine dayanarak kapatabilecektir (12).

1930'lu yılların ortalarında, Avrupa'da yayılmakta olan Faşizm eğilimlerinden etkilenen tek parti yöneticileri, basın üzerindeki baskılarını ve basını kontrol altına alma çabalarını yoğunlaştırmışlardır. Bunun sonucu olarak 25 Mayıs 1935 günü Birinci Basın Kongresi toplanmış, bu kongrede hükümetçe teşvik ve telkin edilen mecburî meslek örgütü kurulması teklifi kabul edilmiş, bu karar doğrultusunda 27 Haziran 1938'de "Basın Birliği"ni kuran kanun kabul edilmiş, 19 Temmuz 1939'da da Basın Birliğinin olağanüstü kongresi toplanmıştır. Basın Birliği, basının kendi kendi denetlemesinden çok, hükümete, basın ve yayın organları ve basın mensupları üzerinde tek yönlü propaganda ve baskı yapma olanağı sağlamıştır (13).

Gerçekten de özellikle Atatürk'ün ölümünden sonra, ülkenin Millî Şef'le yönetildiği 1938-46 yılları arasında siyasal otoritenin basın üzerindeki baskıları büyük boyutlara ulaşmış, resmî açıklamaların dışında siyasî haberler basında hiç yer almamış, hükümet hangi haberlerin, hangi yorumların, resimlerin ne şekilde yayınlanacağına kadar herşeye müdahale etmiştir. Millî Şef ile ilgili her türlü haberlerin büyük punto ve resimlerle verilmesi mecburiyet haline getirilmiştir. Bu dönemde özgür basından değil, tamamen hükümetin kontrolünde olan güdümlü bir basından söz etmek olasıdır.

Ancak 1940'lı yılların başında bozulan iktisadî durumla birlikte tüm baskılara rağmen basından muhalif sesler yükselmeye başlamış, toplumsal muhalefet hareketine geçirilebilmiştir (14).

2.2. DEĞİŞİM SÜRECİNİN BAŞLAMASI VE BASIN İKTİDAR İLİŞKİLERİ

2.2.1. Tek Partiden Çok Partili Hayata Geçiş

Türkiye, Cumhuriyetin ilk yirmüç yılını tek parti yönetiminde geçirdikten sonra, İkinci Dünya Savaşının sona ermesiyle Avrupa'da ve dünyada meydana gelen özgürlüklerin genişlemesi yönündeki değişimden de doğrudan ve dolaylı biçimde etkilenecek demokrasi sınavına girmiş, ancak bu süreç pek kolay işlememiştir. Tek parti döneminin alışkanlıklarını birden terketmek pek mümkün olmamıştır. 21 Temmuz 1946'da yapılan ilk çok partili seçimler sonrasında mecliste muhalefet oluşmuş, ancak bu seçim sonuçları iktidar partisinin seçim sandıklarına müdahalesi nedeniyle daima tartışılmıştır. Şaibeli seçim, CHP'nin iktidarıyla sonuçlanmış, böylece Türkiye'nin demokratikleşme süreci bu sancıyla başlamıştır.

İkinci Dünya Savaşının Türkiye ekonomisi ve toplumsal yapısı üzerindeki olumsuz etkileri hemen kendini göstermiş, halk tabakaları, enflasyona dayanan ağır ekonomik şartlar altında ezilmiştir. Enflasyonist ekonomik politikanın doğal sonucu olan fiyat artışlarının, 1940'da çıkarılan "Millî Koruma Kanunu"nun öngördüğü biçimde zabıta yöntemleriyle önlenmeye çalışılması, birçok malın karaborsaya düşmesine neden olmuş, bu olumsuz ekonomik konjonktür, geniş halk kitlelerini yıldırmış, Türkiye savaşa girmese bile, ordusunu hazır tutabilmek için büyük mâlî güce ihtiyaç duymuş, bu nedenle çeşitli adlar altında yeni vergiler konulmuş, ekonomik alandaki bu uygulamalar, iktidardaki CHP'yi kitlelerden uzaklaştırmış, iktidardan memnun olan hiçbir toplum katmanı kalmamıştır. İşte böyle bir durumda, Demokrat Parti, çeşitli toplumsal sınıf ve zümrelerin iltidara yönelik tepkilerinin bir sonucu ve ürünü olarak (15), o zamana kadar kurulan veya kurulma teşebbüsünde bulunan partilerin aksine, ilk kez halkın isteği ve hareketiyle kurulmuş, böylece çok partili parlamenter rejime adım atılmıştır.

Demokrat Parti'nin kurulmasıyla siyaset, ilk kez halka inmiş, sivilleşme yolunda önemli bir mesafe alınmıştır. Bu parti, programını ve politikasını "jacoben" eğilimlerin dışında "halk içinde, halk için" ilkesine dayandırmıştır (16). Tartışmalı 1946 seçimlerinden sonra ilk kez "gizli rey, açık tasnif" ilke-

sine dayalı, yargı denetiminde, 14 Mayıs 1950'de yapılan gerçek anlamda ilk serbest seçimi Demokrat Parti kazanmış, Cumhuriyet tarihinde ilk kez siyasi iktidar halkın hür iradesiyle el değiştirmiştir. Bu seçim ve iktidar değişimi, Türkiye'de demokratikleşme sürecini başlatırken, savaş sonrası dünyadaki gelişmelerin Türkiye'yi etkilediği açıkça görülmüştür.

2.2.2. 1946 Sonrasında Basının Durumu

İkinci Dünya Savaşının sona ermesi, özellikle Avrupa'daki faşist yönetimlerin de sonunu hazırlamış, yeni dönemin hürriyetlerin kazanılması ve güvence altına alınması mücadelesine sahne olacağı anlaşılmıştır. Bu değişimden Türkiye'nin etkilenmemesi düşünülemezdi. Nitekim, bir yandan "dış dinamikler", diğer yandan sosyo-ekonomik koşulların etkisi ve bunun yanında bir kısım basının direnmesiyle oluşmaya başlayan toplumsal muhalefet, bunun parlamentoya da yansımaları, çok partili hayata geçişin yolunu açan önemli faktörler olmuştur.

Genellikle tek parti yönetiminin sonlarına gelindiğinde artık, basın özgürlüğünü kısıtlayan tüm yasalar yürürlükte olduğu halde, basın üzerindeki baskılar azalmaya başlamıştır (17). Parlamentoda muhalefetin oluşmasıyla özgürlükleri kısıtlayan tüm yasalar tartışılmaya başlanmış, bunların ayıklanarak daha da demokratikleştirilmesi gündeme gelmiştir.

Türkiye'de demokratikleşme takvimi işlemeye başlayınca, 1925 yılında çıkarılan ve basın özgürlüğünü yok eden Tahrir-i Sükûn Kanunu'ndan sonra ilk kez, siyasi iktidarın basına karşı yaklaşımı değişmiş, iktidar partisi CHP ve muhalefet partisi DP yapılacak ilk demokratik seçimlerde basının desteğine sahip olabilmek için, basınla iyi ilişkiler kurma gereğini duymuşlardır.

1945 yılına kadar basında çok sınırlı ve içeriksiz olan siyasi haberlerin 1945 yılının özellikle ikinci yarısından itibaren göreceli olarak artmaya başladığı, 1946 yılındaki genel seçimler öncesinde ise, gazetelerin ilk sayfalarında, seçimle ilgili siyasi haberlerin en fazla yeri işgal ettiğini, bu döneme ait gazete koleksiyonlarında görmek mümkündür (*).

1945 yılı Şubat ayında ABD Basın Özgürlüğü Komisyonu Türkiye'ye gelmiş, hükümet yetkilileriyle yaptıkları görüşmelerden sonra, kamuoyunda "basın özgürlüğü" kavramı tartışılmaya başlanmıştır. Komisyon üyeleri, Ankara ve İstanbul'da siyaset ve basın çevreleriyle yaptıkları görüşmelerde; "Basın özgürlüğünün, barışın bir şartı olduğunu, savaştan sonra yapılacak

barış görüşmelerinde basın hürriyetinin en önemli şart olarak antlaşmalarda yer alacağını, basın mensupları olarak sansürün kaldırılması ve basın üzerinde devlet nüfuzunun yok edilmesi konusunda ortak gayret sarfetmeleri gerektiğini" savunmuşlardır. Ancak, önemli bir noktayı vurgulamayı da ihmal etmeyip "Basının ağır bir sorumluluk yüklendiğinin, bunun bilincinde olmak gerektiğinin, sansüre meydan vermemek için etkin bir otokontrolün zorunlu olduğunun" altını çizmişlerdir (18).

Bu dönemde Türk basının etkin kalemlerinden Prof. Yavuz Abadan ve Yunus Nadi, gündeme gelen basın özgürlüğü konusunda çekişen bir tavır sergilemişler. basın özgürlüğünden çok, basının sorumluluk anlayışı içinde hareket etmesi gerektiğini öne sürmüşlerdir. Basın özgürlüğünden daha fazla, bunun sakıncalarından söz etmişlerdir (19). Ancak bu yazarların basın özgürlüğüne karşı olmalarından çok, devletin bekâsı konusunda endişelerinin bulunduğu izlenimini edinmek mümkündür.

DP'nin tek başına iktidara gelmesinden sonra, kuruluşundan beri, basının özgürlüğünün önündeki engellerin kaldırılmasını savunan yeni iktidar partisinin ilk icraatlarında biri, 15 Temmuz 1950'de kabul edilip, 24 Temmuz 1950'de yürürlüğe giren 5680 Sayılı Basın Kanunu'nu hazırlamak olmuştur. bu kanun, demokratik rejimlerde basının sahip olması gereken tüm nitelikleri içeren, liberal bir yapıya sahiptir (20).

Demokratikleşme çabalarıyla birlikte, basın çoğulcu bir görünüm almaya başlamış, dağıtım olanaklarının da iyileşmesiyle basının etkinliği artmış (21), kitleselleşmeye yönelik görülmüştür.

2.2.3. Basın-İktidar İlişkilerinin Bozulması

Basın tarihi boyunca basın-iktidar ilişkilerinde görülen kısır döngü, bir kez daha işlemeye başlamıştır. 1946 yılına kadar basına karşı en ağır baskıları getiren çok partili yeni dönemin muhalefet partisi CHP, basınla iyi ilişkiler içine girerken, tek parti döneminin sonlarından itibaren basın üzerindeki baskılardan yakınlıkla basın özgürlüğünü alabildiğine savunan yeni iktidar partisi, kendisine yönelik eleştiriler artmaya başlayınca, daha önce savunduğu basın hürriyetini bu kez kısıtlayıcı tedbirler alma yoluna gitmiştir.

Gerçekten 1950'de DP iktidarının başlangıcında iyi olan basın-iktidar ilişkileri, 24 Temmuz 1950'de yürürlüğe giren Basın Kanunu ile pekişmiş, basın Cumhuriyet tarihinin en özgür dönemini yaşamaya başlamıştır. Ancak,

1950'li yılların ortalarından itibaren ekonominin kötüye gitmeye başlamasıyla, basından iktidara yönelik eleştiriler de artmaya başlamış, eleştirilerin dozu arttıkça, hükümetin buna tahammülü azalmış ve bunu önleyecek tedbirler düşünölmeye başlanmıştır.

Demokratikleşme sürecini yaşayan Türkiye'de, özgür basının siyasî iktidarın icraatını eleştirmesi doğal bir olaydır. Siyasî otoritenin, basının demokratik hakkı olan ve varoluş nedenini teşkil eden bu işlevini yerine getirmesine saygılı olması gerekirken, gereksiz yere sertleşmesi, tek parti döneminin terkedilemeyen alışkanlığı olarak görölmüştür. Hükümetin hatası olan bu tutuma karşılık, eleştirme hakkını, basın hürriyetini kötüye kullanarak, sorumluluk anlayışından uzaklaşması da basının hatası olmuş, demokrasinin bu iki önemli kurumu arasındaki çekişme, 1960'lara doğru çatışmaya dönüşmüştür. Bu çatışma, basın özgürlüğünü kısıtlayıcı yasal düzenlemelerin getirilmesi, gazete ve gazetecilere cezalar verilmesi sonucunu doğurmuştur.

Çıkarıldığında demokratik niteliklere sahip olan 5680 Sayılı Basın Kanununun maddeleri hükümet tarafından, eleştiriler yoğunlaştıkça değiştirilmeye başlanmıştır. On yıllık süre içinde yapılan dört değişiklikle, Basın Kanunu tanınmaz hale gelmiştir (23).

5680 Sayılı Basın Kanunu'na 21.1.1953 tarih ve 6026 Sayılı Kanuna "Ek madde" eklenmiş, 9.3.1954 tarih ve 6337 Sayılı kanun ile Basın Kanunu'nun 36. maddesi değiştirilmiştir. 4.5.1954 tarih ve 6550 Sayılı kanunla, Basın Kanunu'nun 33 maddesi, 7 Haziran 1956 tarih ve 6733 Sayılı kanunla, Basın Kanunu'nun 4, 5, 7, 8, 13, 16, 19, 25, 30, 34 ve 39. maddeleri değiştirilmiş, geçici maddeler eklenmiştir (24).

Basına karşı Menderes Hükümetinin takındığı olumsuz tavrı, Uluslararası Basın Enstitüsü Yönetim Kurulu Başkanı Urs Schwarz, 9 Ekim 1958 tarihinde gönderdiği bir mektupla kınamıştır. Basın Yayın ve Turizm Bakanı Server Somuncuoğlu'nun 20.11.1958'de gönderdiği cevabî mektupta ise, Türkiye'de basın suçlularının şeref ve haysiyetlere saldırılardan dolayı mahkum oldukları bildirilmiştir (25).

Basın-iktidar ilişkilerinin bu derece gerginleşmesinden sadece hükümeti sorumlu tutmak gerçeği yansıtmaz. Basının bir kısmı, DP iktidarının henüz başında, sorumluluk anlayışından uzak bir tavırla, iktidarı önce eleştirmeye daha sonra hakaretlere varan tarzda saldırmaya başlamıştır. Basının bu tavrı, kamuoyunu bilgilendirmek amacıyla yapılan eleştiri hakkını aşan bir

durumdur.

Cumhuriyet, Vatan, Ulus gazeteleri ile *Akis* dergisi başlangıçtan itibaren DP'ye karşı iken, 1950'li yılların sonlarına doğru bu muhalif basın daha da genişlemiştir. Buna karşılık *Zafer* gazetesi de siyasî iktidarın yanında yer almıştır. DP hükümeti, kendisine karşı olan yazılı basına karşı diğer bir kitle iletişim aracı olan Radyoyu kullanmış, gazete ve dergilerin birçoğu mahkemelik olmuş, çeşitli para ve hürriyeti bağlayıcı cezalara çarptırılmıştır. Basının hatalarından ise o dönemde hemen hemen hiç söz edilmemiştir.

Basının sorumsuzca ve insan onurunu hiçe sayan yayınları, 27 Mayıs Hükümet Darbesi öncesinde ve özellikle sonrasında yoğunlaşmıştır. Basının, darbeye görevinden uzaklaştırılan DP'liler için başlattığı tek yönlü karalama kampanyası, gerçekte, siyasal otoriteye karşı yıllardır savunduğu "İnsan hakları", "Demokrasi" ve "Basın hürriyeti" konularındaki samimiysizliğini göstermesi bakımından anlamlıdır (26).

2.2.4. Siyasî bir Hata: Tahkikat Komisyonu

Türkiye'de 1960 baharında, basın-iktidar ilişkilerinde, "hatanın hata doğurması" olgusu yaşanmıştır.

Basının, eleştirme hakkının çok ötesine geçen sorumsuz yayınlarına karşı, tahammülünü yitiren DP Hükümeti tarafından 27 Mayıs Hükümet Darbesine giden yolda siyasî bir hata yapılarak, CHP ve bir kısım basının kanun dışı ve bozguncu faaliyetlerini tesbit etmek gerekçesi ile, milletvekillerinden oluşan bir Tahkikat Komisyonu kurulmasına karar verilmiştir. TBMM'nin üzerinde bir güç oluşturma gibi vahim bir hata olan Tahkikat Komisyonu'nun kurulması, ilk kez 18 Nisan 1960 günü, gündeme getirilmiş, bununla muhalefet ve basın etkisiz hale getirilmek istenmiştir (27).

Tahkikat Komisyonu'nun kurulmasını öngören yasa önergesinde, basınla ilgili olarak şu paragraf yer almıştır; "*Aynı maksat ve gayelerle ve neşir yoluyla faaliyette bulunarak Cumhuriyetimizin ve genç demokrasimizin fikrî ve manevî temellerini tahrip eden, devletin ve cemiyetin ana müesseselerini şantaj, baskı ve tehdit suretiyle işlemez hale getirmek, gerçekleri tahrif etmek, yalan yayında bulunmak suretiyle memleketin siyasî, iktisadî, mâlî, içtimâî hayatını tehlikeye maruz bırakan bir kısım basın ...*" (28).

Tahkikat Komisyonu kurulduktan sonra, ilk etapta 12 gazete ve dergi

kapatılmış, gazeteciler Tahkikat Komisyonu önünde sorgulanmıştır. Kapatılan gazeteler arasında iktidar yanlısı *Zafer* gazetesi de vardır (29).

Basına getirilen kısıtlamalar, verilen cezalar, üniversite gençliğini harekete geçirmiş, hükümetin basına karşı olan tutumu gösterilerle kınanmış, zaman zaman çatışmaya dönüşmüştür.

27 Mayıs 1960'da demokratikleşme süreci, askerî darbeyle kesilmiştir.

1950-1960 dönemi sonunda, demokrasinin kesintiye uğramasında, demokrasinin öngördüğü şekilde işlemeyen kurumlardan söz ederken, basını bundan soyutlamak mümkün değildir.

SONUÇ

Özgürlükçü demokrasilerde, basın rejimi, salt basın özgürlüğünden ibaret olmayıp, bu hürriyetin sorumluluk bilinci içinde kullanılmasını da gerektirir. Hiç bir hürriyetin sınırsız olamayacağı şeklindeki demokrasi ilke ve mantığı, basın için de geçerlidir. Basının, basın özgürlüğünden hiç bir sınır tanımadan yararlanmak istemesi, bu hürriyeti kötüye kullanması, temel unsurlarından olduğu demokrasinin özüyle çelişir. Demokrasinin uzun bir geçmişe sahip olduğu ülkelerde bile böyle bir tutum, siyasî otoriteyi, basın özgürlüğünü kısıtlayıcı tedbirler almaya zorlayabilir. Bu düzenlemeler giderek totaliter basın rejimine zemin hazırlar.

Çoğulcu demokratik rejimin vazgeçilmez unsuru olan basının, demokrasiye yönelik tehditler karşısında rejimin yanında yer alması ve onu tüm gücüyle ve içtenliğiyle savunması gerekirken, aksine onu ne amaçla olursa olsun yıkmayı amaçlayan güçlerin yanında yer alması ise, ülkemizde basının belirli dönemlerde içinden çıkamadığı bir çelişkisi olmuştur.

Demokrasilerde darbe kavramına yer yoktur. Bir askerî darbenin özgürlükler getirmesi, basının elinden alınan özgürlüğünü tekrar sağlaması esas itibarıyla eşyanın tabiatına uygun değildir. Basının, hataları bile bulunsa, halkın özgür iradesiyle işbaşına gelen meşrû bir iktidarı silah zoruyla deviren askerî idareye yaranma çabası içine girmemesi gerekir.

1950-1960 döneminde, siyasî iktidarın basın üzerindeki baskılarından yakından gazete ve dergiler, 27 Mayıs'tan sonra, demokrasiyi ve tüm özgürlüklerle birlikte basın özgürlüğünü de ortadan kaldıran Millî Birlik Komitesine oldukça hoşgörülü davranmış hattâ tam destek vermiş, basın özgürlü-

ğünün varolup olmaması ise adeta unutulmuştur.

Basın üzerinde bu dönemde tesis edilen baskıdan kimse şikayetçi olmadığı gibi, darbenin desteklendiği sürekli vurgulanmıştır. Bu dönemde basın, basın özgürlüğü konusunda çifte standart içinde bulunduğunu belirtmek gerekir.

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde önemli bir dönüm noktası olan 1950-1960 döneminin birkaç maddede özetlenebilecek karakteristik özellikleri şöyle sıralanabilir:

1) Türkiye'de demokratikleşme sürecinin başlaması, kişilere indirgenip kimseye mâledilmemelidir. Bunun bir lütuf olmayıp, iç ve dış dinamiklerin ülkemizde çok partili dönemin başlamasında büyük etkisinin bulunduğunu kabul etmek gerekir. Savaş sonrası dünyada yaşanan değişim ve Batıdan kopmama zorunluluğu, gittikçe belirginleşen toplumsal muhalefet, Türkiye'nin demokratikleşmesini zorunlu kılmıştır.

2) Demokratik bir seçimle çok partili hayata geçildiğinde iktidara gelen kadroların hemen hepsi, Tek parti döneminde CHP içinde politika yapan kişilerdir. Yıllarca tek parti disiplini içinde bulunan bu kadrolardan, bir seçimle iktidara geldikten sonra, birden eski alışkanlıklarını terketmelerini, demokrasinin tüm gereklerini yerine getirmelerini beklemek iyimser olmaktan öteye geçemez. Tek parti döneminin karakteristik özelliği olan "eleştiriyeye tahammülsüzlük" DP yöneticilerinde de açık şekilde görülmüştür.

3) 1950'lerde demokratikleşme yolunda adımlar atılmaya başlanmıştır. Ancak ne siyasî iktidarın, ne muhalefetin ve ne de basının, demokrasinin ne olduğu konusunda yeterli bilgiye sahip oldukları söylenemez. Bu durum demokrasi birikim ve kültürünün olmadığı, çok partili hayat için gerekli alt yapının hanüz hazır olmadığı gerçeğini ortaya çıkarmıştır.

4) Demokratikleşme sürecinde önemli bir fonksiyona sahip olan basın gerçekten güç bir dönem yaşamıştır. Demokrasinin henüz sindirilememiş olması bu güçlüğü temel nedenidir. Bu nedenle basının, hürriyet konusunda haklı şikayetleri olmuştur. Bunlar nasıl doğruysa, bir kısım basının bu dönemde, sorumluluk bilinciyle bağdaşması mümkün olmayan politikalar izlediği da doğrudur. Türk basının bu dönemdeki en önemli eksiği demokratik sabır, yeterli sorumluluk bilincine sahip bulunmaması ve hepsinden önemlisi kendi içinde öz denetimi ve oto-kontrolü sağlayamamış olmasıdır.

Basının sağlıklı kamuoyu oluşturması, yasama, yürütme ve yargıdan sonra gerçekten dördüncü kuvvet olması, ancak tüm kurum ve kuruluşlarıyla sağlıklı işleyen bir demokratik ortamda mümkündür.

DİPNOTLAR

- (1) Ahmet DANIŐMAN, **Basın Özgürlüğünün Sağlanması Önlemleri (Devletin Basın Karşısındaki Aktif Tutumu)**, A.Ü.B.Y.Y.O. Yayını, Ankara, 1982, s. 1,
- (2) Çetin ÖZEK, "Bilgi Edinme Hakkına Engel", **Milliyet Gazetesi**, T.Y.
- (3) Bkz., Haluk ŞAHİN'in konuşması, Hürriyet Vakfı Tarafından Düzenlenen Seminer, "**Devlet Medya İlişkileri, Çağdaş Gelişmelerin Işığında Devlet-Medya İlişkileri**", Hürriyet Vakfı Yayını, İstanbul, 9-11 Nisan 1988, s. 20.
- (4) Ahmet OKTAY, **Toplumsal Değişme ve Basın**, Bilim Felsefe Sanat Yayınları, İstanbul, 1987, s. 38-39.
- (5) Ali GEVGİLİ, **Türkiye'de Yenileşme Düşüncesi, Sivil Toplum, Basın ve Atatürk**, Bağlam Yayınevi, İstanbul, 1990, s. 13.
- (6) **A.g.e.**, s. 14.
- (7) Kayıhan İÇEL, **Kitle Haberleşme Hukuku**, 2.B. İ.Ü.B.Y.Y.O. Yayını, İstanbul, 1985, s.46-49.
- (8) Metin TOKER, "Takrir-i Sükûn 1925'ten, Tahkikat Komisyonu 1960'a-Gazi Paşa Kararını Vermiştiir", **Milliyet Gazetesi**, 20.8.1991
- (9) **A.g.yz.**
- (10) İÇEL, **a.g.e.**, s. 30.
- (11) TOKER, **a.g.yz.**
- (12) 1931 tarihli Matbuat Kanunu'nun 50 Maddesi şöyle düzenlenmiştir: "Madde 50: Memleketin umumî siyasetine dokunacak neşriyattan dolayı İcrâ Vekilleri Heyeti kararıyla gazete veya mecmuanın neşrine devam edenler hakkında 18. madde hükmü tatbik edilir. Bu suretle kapatılan bir gazetenin mesulleri tatil müddetinde başka bir isim ile gazete çıkaramazlar.", İÇEL, **a.g.e.** s. 30.
- (13) **A.g.e.**, s. 30-31.
- (14) OKTAY, **a.g.e.** s. 45.
- (15) Taner TİMUR, **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s. 18-21.
- (16) Samet AĞAOĞLU, **Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri**, Baha Matbaası, 1972, s. 50.
- (17) OKTAY, **a.g.e.**, s. 46.

- (*) **Cumhuriyet Gazetesi**_1945-1946 Yılları Koleksiyonu,
Akşam Gazetesi 1946 Yılı koleksiyonu.
- (18) **Cumhuriyet Gazetesi**, 22 Şubat 1945
- (19) **Cumhuriyet Gazetesi**, 11 Mart 1945
- (20) **Cumhuriyet Gazetesi**, 14 Haziran 1945
- (21) Orhan KOLOĞLU, **Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992, s. 72.
- (22) OKTAY, **a.g.e.**, s. 49.
- (23) **Cumhuriyet Gazetesi**, 14 Haziran 1945
- (24) Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz., Sahir ERMAN, Çetin ÖZEK, **Açıklamalı basın kanunu ve ilgili Mevzuat**, 3.B., Gülen Ofset, İstanbul, 1991, s. 18.
- (25) Uluslararası basın Enstitüsü ile Basın yayın ve Turizm Bakanlığı arasındaki bu mektup teatisi için Bkz., Remzi BALKANLI, **Mukayeseli Basın ve Propaganda**, Resimli Posta Matbaası, Ankara, 1961, s. 55-59.
- (26) Mahmut İhsan ÖZGEN, **Basın Ahlak kuralları ve Yasalar**, Kardeşler Basımevi, İstanbul, 1988, s. 140.
- (27) Enver Behnan ŞAPOLYO, **Türk Gazeteciliği ve Tarihi-Her Yönüyle Basın**, Güven matbaası, Ankara, 1969, s. 269.
- (28) TOKER, **a.g.yz.**,
- (29) ŞAPOLYO, **a.g.e.**, s. 271.